

Максименко В. М.,
здобувач

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ДО ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ КОНЦЕПЦІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ОБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН»

Анотація. У статті аналізуються основні етапи становлення та розвитку концепцій, які використовуються під час дослідження об'єктного складу правовідносин. Поряд із цим автор звертає увагу на основні чинники, які впливали на становлення зазначених концепцій, та окремо аналізує думки вчених щодо категорії «об'єкт правовідносин». Також автор визначає та систематизує основні критерії, за якими відбувалося дослідження об'єкту правовідносин як окремої правової категорії.

З'ясовано, що розуміння категорії «об'єкт правовідносин» у правовій доктрині різних часів значно відрізняється, що зумовлено низкою чинників соціально-економічного, філософсько-правового та ідеологічного характеру. Еволюція концепцій дослідження зазначеної категорії передусім пов'язана з розвитком загальної теорії права, становлення якої відбувалося внаслідок діалектичного розвитку суспільних відносин.

Визначено, що категорія «об'єкт правовідносин» пройшла доволі складний шлях від звичайного предмета, з приводу якого виникають правовідносини, до структурованої категорії, яка визначає зміст правовідносин та їх суб'єктний склад. Однак принциповим є той факт, що зазначена категорія з часу її утвердження в теорії правових вчень до сучасного етапу була предметом постійного наукового опрацювання, що підтверджує її важливе значення у структурі правовідносин.

Дослідивши концепції визначення категорії «об'єкт правовідносин», автор дійшов висновку, що на сучасному етапі для вироблення нових теорій та наукових поглядів щодо зазначеної категорії науковці повинні виходити з ідеї громадянського суспільства, яке існує в межах правової держави та передбачає гарантованість прав та свобод людини і громадянина.

Ключові слова: об'єкт, правовідносини, концепції, суспільство, чинники, критерії, суб'єкт, еволюція.

Постановка проблеми. Маючи доволі важливе значення, категорія «об'єкт правовідносин» залишається майже поза увагою науковців, особливо це стосується окремих видів правовідносин. Відсутність узагальнених уявлень про об'єкт правовідносин не дає можливості повноцінно окреслити їхню структуру та встановити зв'язки між окремими елементами даної структури. Саме це й зумовлює актуальність наукового опрацювання зазначеної категорії, яке слід почати з окреслення еволюції концепцій щодо розуміння сутності об'єкта правовідносин.

У сучасній юридичній науці аналізом категорії «об'єкт правовідносин» займалися Є.В. Єрмалаєва, К.О. Берковський, І.Л. Брауде, К.С. Ліванцев, І.Б. Новицький, Р.О. Халфіна, Д.Н. Царев та інші вчені. Однак спеціального дослідження еволюції філософсько-правових концепцій категорії «об'єкт

правовідносин» не проводилося, що також підтверджує актуальність теми даного дослідження.

Дослідження об'єктів окремих видів правовідносин (фінансових, адміністративних, цивільно-правових та інших) неможливо без загальних уявлень про означену категорію, які на даному етапі залишаються не узагальненими. Така ситуація зумовлює складність для формулювання ідей щодо структури правовідносин та місця у ній окремих елементів. Сьогодні ця проблема є досить нагальною, оскільки в умовах динамічного розвитку вітчизняного законодавства неприпустимі прогалини у загально-теоретичних аспектах правового буття суспільства.

Мета статті полягає у визначенні та детальному аналізі основних концепцій дослідження категорії «об'єкт правовідносин», а також систематизації їх за відповідними критеріями, з метою узагальнення уявлень про вказане правове явище.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення концепцій дослідження категорії «об'єкт правовідносин» відбувається в період Середньовіччя, якому притаманні дещо інші доктринальні підходи до сутності правових явищ. Насамперед це зумовлено розвитком філософсько-правової думки, яка в період Середньовіччя починає визнавати особу носієм певних прав та обов'язків, реалізація яких повинна бути чітко регламентована і гарантована державою.

Говорячи про категорію «об'єкт правовідносин», слід підкреслити, що у зазначений період відбувається становлення нових концепцій щодо розуміння її значення у правовідносинах. Наприклад, у німецькому феодальному праві відбувається розмежування об'єктного складу в залежності від виду правовідносин, та вже з урахуванням такого поділу формується судова система. Про це свідчить аналіз так званої «Салічної правди», яка являє собою пам'ятку німецького права [1, с. 73].

До того ж у період Середньовіччя значно розширюється коло об'єктів правовідносин за рахунок віднесення до цієї категорії не тільки матеріальних благ, а і благ нематеріального характеру (сімейні правовідносини, спадкове право, торгівля тощо). Так, у XVI ст. у Франції активізується вплив держави на діяльність мануфактур, який відбувався за допомогою контролю спеціальних чиновників за дотриманням певних стандартів якості, рівня цін та сплати коштів до казни [1, с. 218].

Дещо інша ситуація відбувається в середньовічному мусульманському праві, в якому вирішальне значення мають релігійні та моральні норми, що зумовило міцний зв'язок богослов'я та правознавства в Арабському Халіфаті. Розуміння правових реалій життя суспільства через призму релігійних канонів зумовило доволі цікавий, з наукової точки зору, підхід до категорії «об'єкт правовідносин», який базувався на виключенні певних об'єктів із правового обігу. Іншими словами, в мусульманському праві існував перелік об'єктів, які не могли

стати предметом правових відносин. Зокрема, повітря, пустині, море та мечеті не могли розглядатися як об'єкт правовідносин, оскільки вважалося, що вони мають божественну природу, а отже, є певною мірою недоторканими для людей [1, с. 331].

Загалом, період Середньовіччя став початком утвердження категорії «об'єкт правовідносин» як самостійної категорії, здатної не тільки визначати суб'єктний склад правовідносин, а й характеризувати обсяг прав та обов'язків, які виникають по відношенню до конкретного об'єкта. Хоча все ж таки збереження феодалізму рухало розвиток зазначеної категорії в напрямі недоступності певних об'єктів для загального кола суб'єктів правовідносин, що, безумовно, є істотним недоліком, адже принцип рівності учасників правовідносин передбачає не тільки однаковий обсяг прав та свобод, а й рівні умови доступу до об'єктного складу правовідносин.

Наступним етапом, на який пропонуємо звернути увагу в контексті аналізу концепції дослідження категорії «об'єкт правовідносин», є період ХІХ – початку ХХ ст. Як слушно зазначає О.В. Єрмолаєва, «у цей період розуміння об'єкта правовідносин було пов'язане з явищем або предметом, по відношенню до якого суб'єкт може проявити свою владу, надану йому правом» [2, с. 13].

Спираючись на правові вчення, можна зазначити, що плюралістична теорія правовідносин передбачала визнання та індивідуалізацію різних сфер суспільних відносин, що неминуче призводило до розширення кола об'єктів указаних правових відносин та удосконалення розуміння їх правової сутності. Вплив указаної теорії на об'єкти правовідносин став наслідком виникнення теорії їх поділу на явища, речі (матеріальні та нематеріальні), особи, дії інших осіб [3, с. 3].

Істотні зрушення відбуваються у цей час і в напрямі розуміння правової природи категорії «об'єкт правовідносин», які в подальшому стануть основою сучасного розуміння даної категорії в різних галузях правової науки, в тому числі й у фінансовому праві. Так, відомий на початку ХХ ст. російський юрист А. Рождественський запропонував новий термін «об'єктоздатність», який розкривав сутність юридичної здатності об'єктів бути елементом правовідносин. Розробка відповідної концепції була спрямована на утвердження у загальній теорії права ідеї про те, що правовідносини є юридичним інститутом, який повинен мати у своєму складі невід'ємні елементи, які мають певну правову зумовленість [4, с. 49].

Однозначної уваги в контексті аналізу концепцій дослідження категорії «об'єкт правовідносин» потребує період СРСР, оскільки здобутки радянської правової науки було використано і під час формування юридичної науки незалежної України. Зазначений період характеризується популярністю категорії «об'єкт правовідносин» серед учених-правознавців. У ті часи відбувається остаточний перехід від терміна «об'єкт права» до категорії «об'єкт правовідносин». Крім цього, радянські вчені доходять висновку, що поряд з явищами зовнішнього світу, які можуть виступати як об'єкти, єдиним повноцінним об'єктом правовідносин слід вважати поведінку людини, дії чи бездіяльність. Що ж стосується речей, то вони виступають об'єктами дій людини [5, с. 62]. У подальшому зазначену вище концепцію вдосконалив І.Л. Брауде, який вважав, що «об'єктом правовідносин все ж таки слід вважати не поведінку людини, а результат діяльності суб'єктів правовідносин» [6, с. 59].

Авторами ще однієї концепції, про яку обов'язково слід зазначити, є І.Б. Новицький та Л.А. Лунц, які вперше висловили думку про те, що існує дві категорії об'єктів, які необхідно окремо виділяти, а саме об'єкти речових правовідносин та об'єкти зобов'язальних правовідносин [7, с. 49].

Доволі цікавою в контексті теми дослідження вбачається концепція існування безоб'єктних правовідносин, яка досліджувалася радянськими вченими-юристами. Автори даної концепції вважали, що у разі якщо об'єкт знаходиться поза межами правовідносин, його слід розглядати в межах іншої (не правової) дисципліни. У такому випадку сама категорія «об'єкт правовідносин» втрачає свою актуальність та значення в теорії правовідносин. Натомість більшість представників даної концепції все ж таки визнавали об'єкт як невід'ємний елемент правовідносин, наприклад, у своїх роботах Р.О. Халфіна зазначає, що структура правовідносин не можлива без існування об'єкта, і навіть коли йдеться про безоб'єктні правовідносини, значимість об'єкта не слід нівелювати [8, с. 148].

Слід припустити, що в радянський період, коли існувало виключне право держави на майно, зміст категорії «об'єкт правовідносин» розглядався через призму монополії держави, що неминуче призводило до обмеження уявлень про об'єктний склад правових відносин. У таких умовах вказана концепція не позбавлена певної логіки, однак авторові більш прийнятна позиція, що нематеріальні блага, дії суб'єкта та результат таких дій також є об'єктами правовідносин, а отже, не можна говорити про актуальність указаної концепції.

Також позитивним досвідом радянського періоду є спроба поширити категорію «об'єкт правовідносин» на всі галузі права, становлення яких припадає саме на цей період (адміністративне право, фінансове право та інше). Поясненням цього, на думку Д.М. Царьова, є той факт, що «у радянський період грань між публічним та приватним правом практично зникає, що дає змогу поширити будь-яку теоретико-правову конструкцію на різні галузі права» [9, с. 23].

Таким чином, радянський період характеризується активізацією наукових концепцій щодо категорії «об'єкт правовідносин», в основу яких було покладено принцип взаємозумовленості об'єктного та суб'єктного складу правовідносин. Питання осмислення правової природи та змісту категорії «об'єкт правовідносин» і його місця та ролі у правовідносинах були дуже прогресивними для того часу. Значний вклад в їх розвиток внесли радянські вчені українського походження.

Не менш важливим на даному етапі дослідження є аналіз сучасних концепцій дослідження категорії «об'єкт правовідносин», які склалися за часи незалежної України. Як зазначає В.М. Селіванов, «права і свободи людини і громадянина є стрижнем правової структури відносин демократичного громадянського суспільства. Тому сьогодні в Україні має приділятися особлива увага розвитку суспільства як певній системі відносно незалежних від державної влади, соціально-економічних відносин, що формуються, здійснюються і розвиваються між економічно вільними і юридично рівноправними людьми на принципах самоорганізації та за наявності обов'язкових умов правового режиму соціальної справедливості, свободи і верховенства права» [10, с. 25].

Зазначена теза змістовно характеризує ті концепції, які склалися у сучасній вітчизняній правовій науці відносно розуміння категорії «об'єкт правовідносин». В їхню основу покла-

дено принцип різноманітності суспільних відносин та необхідності, у зв'язку з цим – розширення кола об'єктів, які можуть бути елементом правовідносин. Основні особливості цих концепцій доволі чітко окреслює О.В. Єрмолаєва. «Дослідження сучасного етапу розвитку об'єкта правових відносин показує, що сьогодні висловлюються цілком обґрунтовані думки про необхідність урахування під час аналізу поняття «об'єкт правовідносин» правових характеристик, правових витоків, правової субстанції, яка міститься у правовідносинах» [2, с. 14]. Виходячи з цього, слід вважати, що основою сучасних концепцій є розуміння об'єкта правовідносин як складної, структурованої правової категорії, яка у більшості визначає зміст та суб'єктний склад правовідносин.

Отже, основною концепцією дослідження категорії «об'єкт правовідносин» у сучасній юридичній науці є розуміння її як своєрідного лакмусового паперу, який використовується для індивідуалізації правовідносин, тобто окреслення їхнього змісту. На нашу думку, ця концепція є доволі вдалою, оскільки дозволяє розмежувати публічно-правові та приватно-правові відносини, що у свою чергу істотно обмежує втручання держави у сферу особистих прав і свобод людини і громадянина.

Історико-правовий екскурс дозволяє визначити основні чинники, що впливали на розвиток концепцій дослідження категорії «об'єкт правовідносин», до числа яких пропонуємо віднести такі:

1. Теологічні. Особливо це стосується періоду Стародавніх часів та Середньовіччя, коли церковні догми та доктрини зумовлювали ставлення суспільства до правових явищ.

2. Ідеологічні. Вони притаманні радянському періоду, за часи якого правова думка відносно сутності категорії «об'єкт правовідносин» рухається в межах виключного права власності держави.

3. Суспільні. Здебільшого це стосується концепцій, в основу яких покладено ідею правової держави, невід'ємним елементом якої є громадянське суспільство.

4. Філософсько-правові. Передусім йдеться про теорію природного права, відповідно до якої людина від народження отримує комплекс прав та свобод по відношенню до певних матеріальних та нематеріальних благ, які у свою чергу виступають самостійними об'єктами правовідносин.

5. Діалектичні. Зокрема, слід відзначити науково-технічний прогрес, який зумовлює появу нових видів правовідносин, а отже, й об'єктів.

Говорячи про зміст досліджених концепцій, слід звернути увагу на спільні критерії, за якими відбувалося усвідомлення правової природи категорії «об'єкт правовідносин». Ці критерії відповідають окремим властивостям об'єкта правовідносин та характеризують напрям наукового пошуку зазначеного правового явища. На нашу думку, їх слід об'єднати в такі групи:

– правова природа об'єкта правовідносин. Даний критерій поєднує в собі не тільки релігійні та світоглядні переконання, на підставі яких люди міркували про об'єкт правових відносин, а й філософсько-правові вчення, які відображали місце права у суспільних відносинах;

– зміст категорії «об'єкт правовідносин». Вказане питання турбувало вчених різних часів, які по-різному його визначали (предмети матеріального світу, особи, дії осіб, нематеріальні блага та інше);

– місце об'єкта в структурі правовідносин. Це доволі важливий критерій, адже у цьому питанні погляди вчених майже сходяться, що видно з проведеного вище дослідження;

– функції об'єкта правовідносин. Зазначений критерій притаманний для вчень сучасного періоду, оскільки постало питання розмежування об'єктного складу правовідносин, з метою обмеження впливу держави на сферу приватних інтересів людини;

– властивості об'єкта правових відносин. Вказаний критерій притаманний ранньому мусульманському праву та періоду феодалізму, за часи яких від окремих властивостей предмета матеріального світу залежало, чи буде він об'єктом правовідносин;

– трансформація об'єкта правовідносин. Передусім це стосується зміни об'єктного складу в залежності від розвитку суспільних відносин.

Висновки. Теоретико-правовий аналіз концепцій дослідження категорії «об'єкт правовідносин» надав можливість сформулювати ряд висновків, основними з яких є:

1. Розуміння категорії «об'єкт правовідносин» у правовій доктрині різних часів значно відрізняється, що зумовлено низкою чинників соціально-економічного, філософсько-правового та ідеологічного характеру. Еволюція концепцій дослідження зазначеної категорії передусім пов'язана з розвитком загальної теорії права, становлення якої відбувалося внаслідок діалектичного розвитку суспільних відносин.

2. Узагальнюючи досліджені концепції, слід зазначити, що категорія «об'єкт правовідносин» пройшла доволі складний шлях від звичайного предмета, з приводу якого виникають правовідносини, до структурованої категорії, яка визначає зміст правовідносин та їх суб'єктний склад. Однак принциповим є той факт, що зазначена категорія з часу її утвердження в теорії правових учень до сучасного етапу була предметом постійного наукового опрацювання, що підтверджує її важливе значення у структурі правовідносин.

3. Дослідивши концепції визначення категорії «об'єкт правовідносин», автор дійшов висновку, що на сучасному етапі основним орієнтиром для вироблення нових теорій та наукових поглядів щодо зазначеної категорії науковці повинні зробити ідею громадянського суспільства, яке існує в межах правової держави і передбачає гарантованість прав та свобод людини і громадянина.

Література:

1. Ливанцев К.Е. История средневекового государства и права. Санкт-Петербург : Гос. ун-т., 2000. 428 с.
2. Ермолаева Е.В. Объект правоотношений : историко-теоретическое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Казань, 2004. 25 с.
3. История политических и правовых учений : учеб. / под ред. О.Э. Лейста. Москва : Юрид. лит., 1997. 112 с.
4. Рождественский А. Основы общей теории права : учеб. Москва, 1912. 111 с.
5. Берковский К.О. Объект права : моногр. Харьков, 1931. 118 с.
6. Брауде И.Л. К вопросу об объекте правоотношений в советском гражданском праве. *Советское государство и право*. 1951. № 3. С. 57–63.
7. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве : моногр. Москва, 1950. 101 с.
8. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении : учеб. Москва, 1974. 203 с.

9. Царев Д.Н. Эволюция категории «объект правоотношений» в отечественной юриспруденции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2004. 28 с.
10. Селіванов В.М. Приватно-правові засади розвитку вітчизняної юридичної науки. *Право України*. 2001. № 3. С. 22–33.

Maksymenko V. To the problem of the evolution of concepts of the category “object of legal relationship”

Summary. The article analyzes the main stages of formation and development of concepts used in the study of object composition relationships. Along with this, the author draws attention to the main factors that influenced the formation of these categories and separately analyzes the opinions of scientists on the category “object of legal relationship”. The author also identifies and systematizes the main criteria, by which was the study object of legal relations as a separate legal category.

It is found that the understanding of the category “legal object” in the legal doctrine of different times is significantly different. This is due to a number of factors of socio-economic, philosophical, legal and ideological character. The evolution

of the concepts of the study of this category is primarily related to the development of the general theory of law, which emerged as a result of the dialectical development of social relations.

It is determined that the category “legal object” has gone a rather difficult way from the ordinary object that causes the legal relationship to a structured category that determines the content of the legal relationship and their subject composition. However, it is fundamental that the category from the time of its approval in the theory of legal doctrines to the present stage, has been the subject of constant scientific study, which confirms its importance in the structure of legal relations.

Investigating the concept of defining the category “legal object”, the author concluded that at the present stage the main guideline for the development of new theories and scientific views about this category, scientists should proceed from the idea of civil society, which exists within the rule of law and provides for the guarantee of rights and the freedoms of citizen.

Key words: object, relationship, concept, company, factors, criteria, subject, evolution.